

Om det enskilda fallet

En gammal saga i en ny värld

Jag kommer in och han frågar om jag vill ha kaffe. Jag tackar nej och han tänder ett ljus, av ren vana eller för att sätta stämningen. Det är tidig morgon, december och jag är gäst i hans samtalsrum. Mannen mitt emot är sjukhusdiakon i Stockholm. Jag vikarierar som reporter på en kristen tidning. Vi ska snart prata om hur han blev frisk från en livshotande sjukdom.

Men jag börjar med att fråga hur arbetsdagen ser ut, och diakonen berättar glatt att han inte har någon aning. Vårt möte skiljer sig från hans vanliga samtal, inte bara därför att jag är journalist utan för att det planerades veckor tillbaka i tiden. *Jag är så glad över att nästan ingen använder bokningssystemet*, säger han till min förvåning, bränd som jag är av modern företagskultur där allt ska passera digitala kalendrar och system. Sjukhuskyrkan ger möjlighet till förbokade samtal. Men nästan alla som kliver in där gör det spontant. Glädjebud och sorgebesked återges där lika oannonserat som sjukdomar gör intåg i en frisk människas liv.

Det som får sjukhusdiakonen att

uppskatta sina arbetsdagar skulle jag vilja kalla för *social serendipitet*. Engelskans "serendipity" är ett ord som inte används ofta på svenska, men som är användbart för att beskriva lyckosamma tillfälligheter. Ordet har sitt ursprung i *Tre prinsar från Serendip*, en italiensk saga anno 1557 med en persisk förlaga från 1300-talet. Prinsarna har förmågan att göra oanade upptäckter, och hittar hela tiden andra, bättre fynd än de själva trodde att de letade efter. Det här gör även människor utanför sagornas värld. En gång tvättade jag ett par jeans i samma maskin som en ny, knallröd tröja i mockimitation och jeansen blev lila – och *skitsnygga*. Ett känt exempel är när Alexander Fleming 1928 återvänder till laboratoriet efter semestern för att i en odiskad petriskåls bakteriekultur hitta mögel och upptäcka att bakterier inte växer runt mögelkolonierna. Att Fleming följaktligen drar slutsatsen att möglet avsöndrar ett bakteriedödande ämne gav oss vanliga dödliga penicillin. Västerbottenosten ska också den ha blivit till av ren slump.

Världen i en kortlek

När coronaviruset våren 2020 visar sig vara ett hot ställs allt vi vet om ett modernt samhälle på ända. Resor ställs in. Länder stängs in. Demokratiska länder skjuter upp sina val. Mormödrar dör ensamma bakom stängda dörrar som skiljer levande korridorer från döda rum. Sorgehus får sedan skriva korta inbjudningslistor när det vankas be-

gravning. På en allmän plats bör du skydda dig för att liksom inte avge för mycket mänsklighet. Livet behöver begränsas och stramas åt när just livet står på spel. Avståndet mellan hälsa och sjukdom, andning och andnöd blir mindre och föremål för kontroll. Tilltaget är avgörande, livsviktigt – men ett samhälle under social kontroll

kastar ljus på det som annars inte står rätt till.

Det är som om en grundläggande dimension fattas i tillvaron. Snart ska jag märka att när livet blir mindre blir också tillfälligheterna få. På universitetsbiblioteket ombeds vi studenter att göra besöken korta och hämta våra pryddligt framplockade låneböcker i all hast. Det är farligt att gå för länge bland hyllorna på Carolina Rediviva och hitta en okänd men intressant bok, ett instucket äldre vykort bland pärmarna eller en strosande gammal klasskompis. Jag går på en tinder dejt och längtar efter närhet, men stämningen är lika sexig som i en sjukhussäng. All beröring känns obekvämt och förbjuden på ett förlamande sätt och jag ljuger om att jag har mens för att avbryta den påbörjade akten. Spontana planer är länge något otänkbart. Strosandet i mataffären tar kortare tid. Överraskningarna blir färre.

Under det andra pandemiåret blir jag därför överväldigad av möten med vänliga främlingar. Det är som om världen bjuder upp till dans i de korta ögonblick som något oväntat händer. Jag får tårar i ögonen av något så enkelt som att en okänd kvinna på ett tåg frågar om hon kan låna min mobilladdare. Jag börjar en ny utbildning i en ny stad men får inte vistas i något klassrum. Men en gång när jag på Zoom ombeds diskutera litteraturen i enrum med en ny klasskompis, blir jag varm inombords

av hur vi omedelbart klickar och utbyter tankar som annars hör myllrande universitetskorrider till. Jag vill dra fingrarna genom hans hår och ordna bröllop på en strand i Marocko. Jag blir snart beroende av att spå i tarotkort och jublar inombords när jag ser mitt kärleksintresse på stan samma dag som korten förvissat mig om att vi ska mötas. När livet plötsligt saknar innehåll börjar jag leva mycket i min fantasi och låter ödet visa sig inne i kortpacken istället för ute i världen, jag behöver liksom hjälpa världen på traven för att den ska visa sig.¹

Det nakna livet

Under pandemin gjorde vi allt för att skydda liv, men vi gjorde det genom att betrakta människan som en biologisk varelse vars själsliga behov kan sättas på paus. Livet som sådant blev en fråga för makten, ett tema som den inflytelserika italienska filosofen Giorgio Agamben (f. 1942) skriver om i den första delen av sitt magnum opus, *Homo Sacer*.² En sammanfattning av Agambens ärende, idén om det nakna livet, återfinns i det fjärde kapitlet:

När liv och politik, vilka till sitt ursprung är skilda och vars förhållande upprättas över det undantagstillståndets ingenmansland där det nakna livet bor, tenderar att smälta samman, då blir hela livet heligt och hela politiken till ett undantag.³

Agamben lär oss att alla moderna samhällen är ofria. Även den människa som åtnjuter rätten att studera, bilda familj och lita på att ett valresultat faktiskt följer folkets sammantagna önskan och som därför tror sig vara fri, är de facto bara "fri" på bekostnad av andra. Ingen går säker när politiken laborerar med frågan om vilka kroppar, vilka liv, som är att betrakta som mänskliga. Agamben illustrerar saken genom att ta rygg på den tyska filosofen Hannah Arendt (1906–1975), som kritiserar idén om mänskliga rättigheter. Alla människors lika värde är en vacker princip, en idé att vara stolt över och fredagsmysa till i den liberala demokratin Sverige. Men Arendt visar att alla människors lika värde är en illusion genom att påpeka att ett medborgarskap är förutsättningen för rätten till rättigheter. En människa som sådan, utan medborgarskap eller andra "värdepapper", har svårt att få några mänskliga rättigheter tillgodosedda. Människan är tyvärr inte mycket värd om hon inte blivit verifierad i ett politiskt system, fått en lapp i handen där det står att hon hör nationen till. I flyktinglägret finns därför många kroppar, färre människor.⁴

Snarare än att föreslå en lösning ställer Agamben en diagnos. Han menar att det moderna samhället befinner sig i ett ständigt undantagstillstånd där det inte finns något liv utanför politiken, och heller ingen politik som inte gör våld eller utövar hot om våld på livet. Där

det finns liv som betraktas som rätt finns också liv som är fel och utanför.⁵ Det nakna livet innebär därför att alltid leva antingen innanför eller utanför den mänskliga gemenskapen, det finns inget paradiset på jorden där alla får vara med, där livet som sådant inte lyder under maktens hot om uteslutning.⁶

Serendipitetens arkitektur

I ett samhälle där människor beställer mat till dörren istället för att äta burgare på puben kommer färre främlingar att småprata lulligt i toakön. På ett universitet där merparten av studierna bedrivs på distans kommer färre att få vänner under studietiden. Emmy Stiernblad skriver i sin essä i detta nummer om hur hemarbetet hyllas unisont som något gott som pandemin förde med sig, samtidigt kläcks färre idéer spontant på arbetsplatserna när anställda rastar hunden eller hänger tvätt istället för att småprata med kollegor mellan möten.

Det krävs alltså svängrum i tillvaron för att det spontana ska kunna bryta in. Enligt Cass R. Sunstein, professor i juridik vid Harvard Law School, är en värld där du väljer dina intryck en fattigare värld. Han jämför universitetsmiljön på Harvard före och under pandemin.⁷ Under pandemin kunde studenterna fortsätta sina studier tack vare digitala lösningar, men ett slags *architecture of serendipity*, en serendipitetens arkitektur, gick i samma

stund förlorad. Sunstein drömmer om universitet där studenter varje vecka, kanske varje dag, stöter på oväntade saker som fångar deras intresse. Men arkitekturen för offentliga platser hotas av tekniska lösningar, tydliga scheman och detaljerade handlingsplaner som lockar med löften om ett enklare liv, men som håller tyst om att de också gör världen stummare.

Sunstein menar att meningsutbyte spelar roll för hur demokratiskt ett samhälle är, och att det krävs en serendipitetens arkitektur för att olik-tänkande ska mötas. Han refererar till en studie gjord i Colorado för några år sedan. Sextio amerikaner delades in i tio grupper. Alla blev satta i ett rum med likasinnade. I hälften av grupperna fanns endast människor med liberala värderingar, de andra grupperna bestod av konservativa. Grupperna skulle sedan diskutera politiskt kontroversiella frågor som samkönade äktenskap, kvotering i bolagsstyrelser och internationella klimatavtal. Samtliga lämnade övningen med extremare åsikter än när de kom. Studien var liten och bevisföringen blir nästan anekdotisk, men Sunsteins poäng är enkel: demokratiska samhällen behöver platser där människor faktiskt möts. Han menar att städer, universitet och arbetsplatser behöver vara något annat än de filterbubblor vi finns i på nätet. Betraktat som en teori med potential att implementeras praktiskt är seren-

dipitetens arkitektur en uppmaning till samhällsplanerare, utbildningsplanerare och arkitekter: Bygg resonansfyllda offentliga rum där chansen för oväntad interaktion med människor, tankar och idéer är möjligt!⁸

Vi kommenterar inte det enskilda fallet

Vem bär skulden för att världen känns koreograferad? Jag tror inte att det finns något enkelt svar på frågan, men känner till en grupp som talar den stumma världens modersmål flytande. De kostymklädda tjänstemän som tvingar oss andra att dansa efter sin entoniga pipa. Det självklara exemplet är hur allehanda presstalespersoner gång på gång duckar för journalisters frågor med rutinsvaret "Vi kommenterar inte det enskilda fallet".⁹ Det måste vara den första fras som kostymnissarna lär ut på introduktionskursen till sitt tungomål.

Älsklingsfrasen används bland annat när det uppdagas att Kronofogden sommaren 2022 hållit flera visningar i en lägenhet som skulle tvångsförsäljas i Kortedala utanför Göteborg. Det ingen märkte var att den tidigare 80-åriga hyresgästen låg död i lägenheten under alla visningar. Bedömningen är att han låg där två till tre år. Fredrik Karlberg, sektionschef på Kronofogden, säger till Aftonbladet i samband med att händelsen uppdagas att han inte kan kommentera det enskilda fallet på grund av sekretess.¹⁰ Snälla, kommentera det

enskilda fallet! Allt är inte regler och rutiner. Att förminska mannen till ett rutinärende, och välja att inte kommentera det är att förringa det mänskliga som gått förlorat. Det är kusligt att något så tragiskt som att en enskild mumifierad man ligger under sin säng och ruttnar inte förtjänar en enskild kommentar. Säg mig, när blev det förbjudet att uttrycka känslor?

Men det finns solskenshistorier. Ibland blir också det enskilda fallet föremål för en ny folkrörelse. Jag tänker på kobraormen Sir Väs som hösten 2022 rymde från sitt terrarium på Skansen i Stockholm. Händelsen uppmärksammades av massmedier bland annat i USA och Jordanien. I Sverige kryllade det av både roliga bilder på internet, och ivriga ormspanare på Skansen-

området under de oktoberdagar som ormen var borta, så till den grad att Fredrik Wikingsson skämtade i sin och Filip Hammars podcast om att Skansen iscensatt rymningen för att locka besökare under höstlovets högsäsong. En bortringlad orm som sedan hittade tillbaka enade Sverige när vi behövde det som mest, efter till lika delar trötta som hysteriska valdebatter om bränslepriser, gängkriminalitet och krig i Ukraina. Ormen var något att samlas kring runt fikabord, på släktmiddagar och sociala medier. Den var ett lätt-samt uttryck för en serendipitetens arkitektur där främlingar hade något att skämta om i köerna på Skansenområdet. Ormen frigjorde i samma stund en gemensam längtan efter att tillhöra en verklighet där undrens tid inte är förbi.

Liljorna på marken

Jesus är sällan så konkret som i Bergspredikan. Där säger han bland annat att vi ska lära av fåglarna under himlen och liljorna på marken.¹¹ De gör sig inga bekymmer, de gör sig inga besvär, ändå vakar Gud över dem och ger dem förutsättningar att leva. Den danska filosofen Søren Kierkegaard (1813–1855) skriver om bibelstället i *Uppbyggliga tal i skiljaktig anda*, som utkom första gången 1847.¹² Thure Stenström, litteraturvetare, menar att den livssituation som Kierkegaard befann sig i spelar roll för att han skrev om vikten av att stanna upp i nuet.¹³ Kierkegaard hade inte bara

ett depressivt sinne, han hade också svåra krämpor och kunde inte ens sitta och skriva. Han stod upp och vandrade mellan så mycket som tre skrivpulpeter medan han skrev på sina olika manuskript. Stenström antyder att detta kan vara bakgrunden till att Kierkegaard här betonar befrielsen från det timliga i ögonblickets frid.

Stenström menar att den textsamling som talet om liljorna återfinns i skiljer sig från resten av Kierkegaards textproduktion. Här är filosofin för en gångs skull inte tung och abstrakt. Tvärtom är den konkret, avspänd och lekfull. Kierkegaard skriver om insjöar och fåglar som om han målade vacker och verklighetstrogen akvarell. Stenström påpekar:

Man kan tycka, att han som storstadsmänniska och till på köpet handikappad inte borde ha hunnit att uppleva särskilt mycket ute i naturen. Det gjorde han kanske inte heller. Men vad han upplevde, det upplevde han i gengäld intensivt. Han hörde, han såg, han iakttog och han mindes.

Stenström menar att talet om liljorna på marken, trots sin för Kierkegaard unika stil, inte är något disparat från resten av hans skrivelser. Tvärtom ingår texten i Kierkegaards kristna civilisations- och kyrkokritik. Liljorna på marken antar barnets enkla, äkta och enfaldiga och därför dygdiga livsform. De undervisar

allt annat än dogmatiskt och lärt, och däri ligger den stora läxan.

Att vara i nuet

Under sjukdomens tid fann Søren Kierkegaard tröst i nuet och naturen, i att leva som en lilja utan förståelse för tidens gång. Det du just nu läser är en text som på olika sätt handlar om nuet. Nuet var den dimension av tillvaron som gick förlorad under coronapandemin. Examensceremonier, gudstjänster och föreläsningar spelades in på förhand. Zoom-möten plågades alltid av att någon i rummet talade med för stor fördröjning. Serendipiteten är alltid "live", dess tempusform är presens. För att upptäcka det oväntade krävs det av oss att vi är närvarande och uppmärksamma på det som är.

En plats för att öva sig i detta är den kristna gudstjänsten. Jag menar att liturgin tränar oss att leva ärligt. Mässans liturgi är, trots sin regelbundenhet och fasta rytm, en plats som lär oss att leva med barnets uppmärksamma blick för det oväntade. Nattvarden är både en övning i att ta emot och vara del av något större, och en möjlighet att möta det heliga i något så trivialt som bröd och vin. Nattvarden lär att världen framträder så som vi övar på att motta den.

Gudstjänsten har potential att ta bort våra skygglappar. En av de sju kristna dödssynderna är lättja, och den motsvarande dygden flit. Lättja fram-

står ofta som detsamma som lathet, att slappa sig igenom livet. Men faktum är att *acedia*, det latinska ordet för lättja, betyder "frånvaro av att bry sig". Lättjan hotar alltså inte bara kroppsarbetet, den är en dödssynd framför allt eftersom den gör människor likgiltiga inför sin tillvaro. Den moralteologiska uppställningen av dödssynder och dygder, med biblisk förlaga i Paulus tal om andens frukter, bär på stor visdom.¹⁴ Men frågan är om det inte är föråldrat att tala om flit som lättjans motsats. I vårt samhälle spelar en människas jobb stor roll för den egna identiteten, ens yrke avgör vilket umgänge man har, vilken mat som är "rätt" att äta och vart man åker på semester. Jobbet är individens främsta projekt, och det stora problemet är inte att vi jobbar för lite. Lättja beskrivs ofta som att vara passiv, men jag menar att vårt inrutade samhälle tvärtom hade mått bra av att vi blev lite mer passiva i bemärkelsen tillitsfulla och lyhörda för det som faktiskt redan är berett. Den som är företagsam och flitig framstår som dygdig, men glömer lätt bort att den också behöver lära sig att tacka, ta emot och engagera sig för annat än det som genererar egen vinning. Likgiltighetens motgift verkar alltså snarare vara uppmärksamhet, att vara vaken och brydd om den gemensamma värld vi är satta att leva i.

En orm som rymmer kanske bara är en orm som rymmer. En västerbotostenost en av många goda ostar. En ny-

funnen vän en människa med liknande intressen eller syn på världen. Eller?

Det är upp till oss hur vi väljer att ta emot det som är nytt. Vi kan välja att se på världen som full av nåd, eller fångad av nödvändighet. Men det behöver inte vara svårt att odla en tacksam inställning. Vi möter ofta det överraskande som något väldigt enkelt, men också det

som är gripbart kan visa att världen bär på oanade dimensioner. Att inte kontrollera det som är eller ska vara, är att möta Gud i världen. Det är att vara som ett barn. Hade Jesus bergspredikat idag hade han nog sagt: "Lev ditt liv som liljorna på marken, inte som boknings-systemet på jobbet."

Fanny Willman (f. 1998) är utbildad teolog och religionsvetare vid Uppsala universitet och Enskilda högskolan i Stockholm. Hon skriver krönikor i finlandssvenska Vasabladet och bokrecensioner i kristna tidningen Dagen. Sommaren 2023 vikarierade hon som ledarskribent på Sydsvenska Dagbladet i Malmö.

Noter

- Undersökningar har visat att försäljningen av tarotkortlekar ökade markant under pandemin, och ännu idag är det vanligt med konton som gör tarotläsningar på sociala medier som TikTok, Youtube och Instagram. En undersökning från Springtide Research Institute i USA visar att ungefär hälften av alla amerikaner mellan 13 och 25 år använt tarotkort. Undersökningen visar också att unga samtidigt identifierar sig som kristna, muslimer och judar. De nyandliga praktikerna är mest populära bland ryska och ortodoxa kristna, mormoner och judar. De grupper där tarotkort är minst populära är ateister och unga som inte vill identifiera sig med någon religion. Se Heather Greene. "Study: Gen Z doubles down on spirituality, combining tarot and traditional faith" i *Religion News Service*, 11 augusti 2021.
- Stora delar av sin filosofiska begreppsvärld hämtar Agamben från franska filosoffjätten Michel Foucault (1926-1984), som menar att moderniteten gjort själva livet till huvudföremål för politiken. Agamben bygger idén om det nakna livet på Foucaults begrepp "det biopolitiska tillståndet".
- Giorgio Agamben (svensk översättning av Gustav Sjögren). *Homo sacer: den suveräna makten och det nakna livet*. Göteborg: Daidalos, 2010, s. 159.
- Se Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 1951, kap. 9.
- Detta menar Agamben är sensmoralen i Hobbes *Leviathan* från 1651, en av de mest inflytelserika texterna inom västerländsk politisk filosofi. Den tolkas ofta som berättelsen om ett samhällskontrakt, ett pre-juridiskt tillstånd, där den mänskliga naturen leder till att alla människor slåss mot alla. Agamben menar tvärtom att *Leviathan* illustrerar en annan poäng (vilken råkar vara densamma som Agambens egna tes) att "den uteslutande inneslutningen", de offrade liv på vars öde vi profiterar, är den sanna bilden av den västerländska samhällskroppen. Se Giorgio Agamben, 2010.
- Agamben har kritiserat de europeiska länderna för att vara nitiska i sin coronahantering, och menar att de senaste åren bevisar hans tes om att makten alltid laborerar med den mänskliga existensen som sådan. Agamben befinner sig

- just nu ute i den intellektuella kylan efter att ha gått för långt med sina jämförelser mellan coronahanteringen och politiska metoder i 1940-talets Nazityskland. Jag motsätter mig alla sådana jämförelser, men inspireras av Agambens tankar om att undantagstillståndet kan lära något om normalstillståndet i ett samhälle.
- 7 Cass R. Sunstein. "The Architecture of Serendipity" i *The Harvard Crimson*, 4 juni 2008.
 - 8 Hartmut Rosas resonansbegrepp inbegriper förståelsen av resonans som något som inte går att tvinga fram. Resonans uppstår oftast när något oväntat händer. För att nämna ett konkret exempel är resonansupplevelsen närmare till hands om det går att skida på juldagen till följd av ett oväntat snöfall, än om snökanonerna varit i gång under flera veckor. Se Hartmut Rosa, *Det vi inte kan råda över: om vårt förhållande till världen*, Göteborg: Daidalos, 2020.
 - 9 Det har uppmärksammats att myndigheter blivit sämre på att svara på journalisters frågor, något som riskerar bli ett demokratiskt problem. Den tongivande experten på mediefrågor Nils Funcke menar att han flera gånger per vecka får samtal från journalister eller medborgare som stött på problem i kontakten med myndigheter. Han menar att det faktum att myndigheter är svårtillgängliga handlar om en organisationskultur där ledningen vill kontrollera den bild av verksamheten som förmedlas till allmänheten. Se reportaget "Ångsligheten breder ut sig" i *GU-journalen*, Göteborg: Göteborgs universitet, 2021 vol. 3, s. 46–47.
 - 10 <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/3EMqVP/kronofogden-hade-visningar-lagdod-man-i-lagenheten>
 - 11 Mark 6:26–29.
 - 12 Søren Kierkegaard (svensk översättning av Stefan Borg), *Uppbyggliga tal i skiljaktig anda*, Rugerup: Nimrod, 2013.
 - 13 Thure Stenström är professor i litteraturvetenskap och hedersdoktor i teologi vid Uppsala universitet. Han ägnade sin promotionsföreläsning 1999 åt Kierkegaards liljor på marken. Manus till föreläsningen hittas på internet under namnet "Søren Kierkegaard och liljorna på marken" och går att ladda ner från Linköpings universitets hemsida.
 - 14 Gal. 5:22–23.